

Halka Okuma Yazma Öğretmede İlk Önemli Kurum: Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve Yayınları

Namık Kemal Şahbaz*
Hasan Bağcı*

Öz

Okuma yazma öğretimi, bir ulusun en önemli eğitim sorunlarından biridir. Uluslar bu sorunu çözebildikleri nispette gelişir, ilerlerler. Ülkemizde özellikle Tanzimat'tan sonra aydınların, eğitimcilerin okuma yazma öğretimi üzerinde hassasiyetle durmaları, okuma yazma öğretimindeki eksikliğin sadece örgün eğitim kurumlarındaki ıslahatla düzelmeyeceği gerçeğini gün yüzüne çıkarmıştır. Örgün eğitim kurumlarındaki düzenlemelerin yanı sıra Türkiye'de okuma yazma öğretiminin tarihsel gelişiminde halka okuma yazma öğreten ilk halk eğitim kurumu Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'dir. Bu çalışmada, "Söz konusu kurumda okuma yazma öğretim yöntem ve teknikleri nelerdir, bu yöntem ve teknikler kimler tarafından yürütülmektedir, bu yöntem ve teknikler için hangi eserler takip edilmektedir" gibi sorulara yanıtlar aranmıştır. Çalışma, nitel bir araştırmadır. Çalışmada doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: halk eğitimi, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, okuma, yazma

* Yrd. Doç. Dr. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi
nksahbaz@inonu.edu.tr

* Yrd. Doç. Dr. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim
Üyesi hbagci@mehmetakif.edu.tr

Teaching Reading and Writing to The People in The First Important Institutions: Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye and Publications

Abstract

Literacy instruction is one of the nation's most important educational problems. In defiance of the nation can solve this problem develops, they move. Particularly after the Tanzimat intellectuals in our country, with an accuracy of educators on teaching literacy to stop the deficiencies in literacy instruction only in formal education reforms have been exposed, the fact that the correction will not. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, the arrangement of formal education literacy education in Turkey, as well as the public in the history of literacy is the first public educational institution. In this study, "The institution literacy teaching methods and techniques are, the methods and techniques, by who conducted, the methods and techniques for which works are followed such as" answers to questions were sought. The study is a qualitative research. Analysis method was used to study the document.

Keywords: *public education, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, reading, writing*

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne Cumhuriyet değerlerini gelecek kuşaklara aktarmada çok önemli bir işlevi yerine getiren halk eğitim kurumlarının tarihsel süreçte bir geçmişinin olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada temel amacımız, halkın eğitiminde, özellikle halka Türkçe okuma ve yazma öğretmede çok önemli bir kurum olan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye hakkında ayrıntılı bilgi vermektir. Bu kurumda görev alan gönüllü halk eğitimcilerinin okuma yazma öğretiminde izledikleri yöntem ve tekniklerin neler olduğunu açıklamak, bu yöntem ve tekniklerle kaleme aldıkları eserlerin çözümlemelerini yapmak diğer amaçlarımız arasındadır.

30 Mart 1865 tarihinde, halka okuyup yazmayı, temel bilgileri öğretmek üzere ücretsiz dersler veren ve sonra adı Darüşşafaka olarak değiştirilen *Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye* adlı bir dernek kurulur. Cemiyet, Beyazıt'ta Simkeşhane dâhilindeki Valide Ümmetullah kadın mektebinin yanındaki eski valide okulu binasında açılır. Bu cemiyetin kurucuları sonradan maliye nazırı olan Yusuf Ziya Bey, Ahmet Muhtar Paşa ve Vidinli Tefik Paşa'dır. Cemiyetin açtığı okul, 1873 yılına kadar öğretime devam ederek yılda ortalama 350 öğrenciye okuma-yazma öğretir. Üç sınıflı bir öğretim sergileyen okulda, ilk sınıfta, "elifba, hat talimi, ilmihâl, Kur'an, malûmat-ı nefîa", ikinci sınıfta, "imlâ, hat talimi, kavaid-i Osmaniye", üçüncü sınıfta, "hesap, kitabet, hendese, coğrafya" dersleri okutulmaktadır (Kansu, 1930: 128; Ergin, 1942: 1242; Köymen, tarihsiz: 28; Darüşşafakalılar Cemiyeti, 1948: 20).

Cemiyetin okulunda dönemin önde gelen aydınlarından Namık Kemal de yurt dışına çıkana kadar imla dersleri verir. Bu okulda izlenen okuma yazma yöntem ve tekniğinin dönemin çok ilerisinde olduğunu gösteren Namık Kemal'in tespiti çok önemlidir: *Bakanlık okullarında altı yedi yılda Türkçe okuma sağlanırken, Cemiyet'te altı ayda okuma sökülmetedir* (Öztürk, 2001:56).

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, ilkokuma ve yazma öğretimi tarihi açısından önemli bir cemiyettir. Gerek cemiyetin, gerekse daha sonraları cemiyet üyesi kişilerin yayımladığı elifba kitapları, ilkokuma ve yazma öğretim yöntemleri açısından yenilik sunmuştur.

Elifba Risalesi

Bu eserlerden ilki, *Elifba Risalesi'*dir. 1283/1865 tarihinde Tasvir-i Efkâr Gazetehanesinde basılan eser 16 sayfadan ibarettir. Kendi döneminde yayımlanan elifbaların aksine bu risalede dualar bölümü yoktur. İlk sekiz sayfada otuz üç harfin hareke-i resmiye ve hareke-i harfiyelerle yazılışı verilmiştir. Sekizinci sayfadan itibaren anlamlı ilk sözcüklerin öğretimine geçilir. Bu sözcükler hedef kitlenin günlük konuşmalarında sıklıkla kullandığı

sözcüklerden seçilmiştir:“*et, at, ak, su, ders bal, üç, güç, seda, sene, baba, paşa, kürek, çörek, kuzu, değirmen, ambar, ayna, tophane, hoca, çarşıya, merdiven...*” gibi.

Eser, ilkokuma ve yazma öğretiminin temelini özlü sözleri almıştır. İlk öğretilen cümleler özlü sözlerdir. Ayrıca yetişkinler için de hazırlandığı dikkate alınrsa bu tür bir önceliğin yerinde olacağı düşünülebilir. Bu eserin, Cemiyetin Aksaray şubesinin adının bile Elifbeci Cevdet Efendi Mektebi diye tanınmış olmasını sağlayan, halka okuma yazma öğretiminde çok başarılı bir yöntem bulan Cevdet Efendi'ye (Oğuzkan, 1961: 46) ait olması kuvvetle muhtemeldir. Aşağıda verilen özlü sözler, çalışan insanlara öğütler niteliği taşır. Kapalıçarşı'da çırak olarak çalışan insanlar günlük konuşmada karşılaştıkları duruma özlü bir karşılık vermek istediklerinde bu sözleri rahatlıkla kullanacaklardır:

“Allah diyen mahrum kalmaz. Gayret imandandır. Her şeyin ilmi cehlinden yeğdir. (s. 13) Cahilin sofusu şeytanın masharasıdır. Akıl yaşta değil baştadır. Nadan ile konuşmaktan ehl-i irfan ile taş taşımak yeğdir. Sanat elde altın bileziktir. Elin ağzına bakan aç kalır. Bol bol yiyen bel bel bakar. Ak akçe kara gün içindir. Yol ile giden yorulmaz. Doğrunun yardımcısı Allah'dır. Hile ile iş gören mihnet ile can verir. (s.14) Az tama' çok ziyan görür. Kişi ittiğini bulur. Ne ekersen onu biçersin. Dost bin ise de azdır düşman bir ise de çoktur. Akıllı düşman akılsız dosttan yeğdir. Sadık dost akrabadan hayırlıdır. Öfke ile kalkan ziyan ile oturur. Acele işe şeytan karışır. Sabrın sonu selâmettir. Danışan dağı aşmış danışmayan yolu şaşırmış. Ser verip sır vermemeli. (s. 15) Bülbülün çektiği dil-i belâsıdır. Yalancının evi yanmış da kimse inanmamış. Bana benden olur her ne olursa. Başım rahat bulur dilim durursa.”

Eserde, bu özlü sözlerle okuma yazma öğretiminin ardından Arabî ve Rumi ayların adları, haftanın günleri öğretilmekte, gün, saat, dakika ile ilgili bilgiler verilmektedir.

Yeni Kıraatten Elifba

Cemiyetin yayımladığı bir diğer eser, otuz dört sayfa olan *Yeni Kıraatten Elifba* (1328/1910)'dır. Eseri, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiyenin çıraklar için açtığı gece kurslarında okuma-yazma öğreten Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye üyesi Mehmet İzzet yazmıştır. Kanaat Matbaasında basılan eser, 34 sayfadır. Resimlidir. Yazar, eserin bu gece kurslarındaki tecrübelerin bir ürünü olarak

kaleme alındığını dile getirir. Yazar eserinde kuramsal bilgilerden çok uygulamaya dönük bir yöntemi izlediğini, bunun tecrübeyle sabit olduğunu belirtir: *“Bu tecrübe sinîn-i vefirden beri (çok yıllar) Darüşşafakanın sunuf-ı ibtidaiyyesinde ve ahiren Darüşşafakanın me’zunin cemiyeti tarafından esnaf çıraklarına mahsus olmak üzere Çiçek Pazarında küşad olunan iptidaiye mektebinde masruf olan mesai netayici ile bir kat daha teyit etmiştir.”*

Eserde, önce bütün harfler birinci derste verilir. Sonra harflerin hangi çizgilerden oluştuğunun öğretilmesi gerektiği uyarısıyla birlikte bu çizgiler 4. sayfada gösterilir. Bu şekillere konulacak noktalar aynı derste verilir, noktaların uygulaması üçüncü derste gösterilir. Bütün harflerin nasıl telâffuz edildiği ile ilgili 9. sayfaya kadar devam eder. Burada harfler genellikle üstün ile telâffuz edilmektedir.

Kitabı ders ders kaleme alan Mehmet İzzet, her ders öğretmene açıklamalarda bulunur. Kendi döneminde yazılan eserlerden bir üstünlüğü de harflerin telaffuzlarını ayrı bir başlık altında vermesinde yatmaktadır. *“Kıraatte suhulet için telaffuz”* başlığı altında verilen bilgiler okuma eğitiminde telaffuzun gerekliliğini vurgulaması açısından önemlidir.

Harfler hakkındaki genel bilgiler bittikten sonra eserde, harekelere geçilir. Hareke-i harfiye ve hareke-i resmiye birlikte verilir. Harf ile hareketlerin birleşmesi 10. sayfadan itibaren resimlerle desteklenir. Eserde anlamlı heceler kullanılmaya özen gösterilmiştir. 11. sayfada *el* ve *at* resimleri vardır. Çok açık ve temiz bir sayfa düzeniyle kaleme alınan eser, çocukların sıkılmayacağı bir güzelliğe sahiptir. Eserde, iki heceli sözcükler oluşturulmaya başlanınca heceler arasına tire konur: *“A-dı, da-dı, a-rı, za-de, da-rı, düm-düz, ...”* gibi. Mehmet İzzet’in okuma yazmaya hareke-i harfiye ile başlaması da okuma yazma eğitiminde geçmiş yıllardaki tecrübeleri takip ettiğini göstermektedir.

Hedef kitlenin özellikleri göz önünde bulundurularak yazılan *Yeni Kıraatten Elifba*, çırakların dünyasına hitap eden sözcüklere yer verir. Yazar, sözcükleri söz öbekleriyle öğretmektedir: *“afiyet olsun, tasvir etti, şirket-i Hayriye, tefekkür etmeli, teşekkür etmeliyim, keramet sahibi..”* gibi. Bu şekilde bir sözcük öğretimi, Tanzimat döneminde Fransa’da yayımlanan *Elif Cüzü*’nde de vardır.

Eserde yazar, sıfat tamlamalarıyla kavram öğretimini de gerçekleştirmektedir: *“güzel ev, küçük bahçe, büyük oda, geniş sofa, dar merdiven, açık hava, berrak hava, terbiyeli hanım, altın küpe, gümüş bilezik, işlemeli mendil...”* gibi. Eserde okuma parçaları bulunmamaktadır. Yazar, okuma parçalarını ikinci kitaba koymuştur. Aynı yıl içinde okutulacak eserle hedef kitle okuma becerisini daha da pekiştirecektir.

Kolay Elifba

Darüşşafaka mezunu ve hocası Osman Nuri, *Kolay Elifba* (1328/1910) adlı eserini, Mehmet İzzet gibi çıraqlar için yazmıştır. Yazar, birkaç arkadaşıyla birlikte “çıraqlar mektebi”nde verdiği elifba derslerinin ders notlarını yayımlamıştır. 1326 tarihinden itibaren çiçek pazarındaki taş mektepte gece dersleri verilmeye başlanır. Derslerde, özellikle “malûmat-ı medeniye”ye devam eden vatandaşlardan hiç okuma yazma bilmeyenlerin bulunması üzerine, cemiyet okuma yazma dersi koyar. Osman Nuri, birçok elifba kitabını incelemiş; fakat çıraqlar ve çalışan insanlar için uygun bir kitap bulamamıştır. Bu durumu yazar, şu şekilde ifade eder:

“Çünkü bir kısmı mekâtib-i ibtidaiyyeye devam eden sıbyan-ı Müslimin için yazılmış ve misaller, dersler dahi ona göre tertip edilmiştir. Diğer bazıları kıraat şeklinde tahrir olunduğu görülmekle beraber pek muhtasar olan üçüncü bir kısım risaleler de matluba muvafık görülmemiştir. Fazla olarak birçok elifbalarda hurufun saite, gayr-ı saite, munfasıla, şemsiye, kameriye... ilh namlarıyla aksam-ı adideye taksim edildiği, başta, ortada, nihayette bitişmeyen sernameleri altında birçok eşkâl ve envâ’a ayrıldığı görülmüştür ki zaten tedrisinde pek çok müşkülata tesadüf edilen lisanımızı müptediler nazarında bir kat daha güç göstermemek için tedrisatımızda hurufatı bu veçhile taksim ve tenvî’ etmeği münasip görmeyerek tarz-ı ati üzere tedrisata devam ettim” (1328/1910: 3).

Yazar, harf öğretimine, öncelikle öğrencilerin yazma becerilerini geliştirmekle başladığını, bunun için de onlara çizgi çalıştırmaları yaptırıldığını söyler. Özellikle basit çizgiler (elif) çizdirmekle kalem tutma becerisi kazandırdığını da ekler.

Eserde, alfabedeki bütün harfler, yazılış özelliklerine göre sınıflandırılarak öğretilmiştir. Dik çizgilerin önce öğretilmesi sebebiyle önce *elif*, sonra *kef* ve *be*, *te*, *se* gibi harfler; son olarak *vav* ve ona benzeyen harflerden *kaf* ve *fe* harflerinin öğretildiği dile getirilir. Sadece harfleri öğretmenin yeterli olmadığı, harflerin birleşme şekillerinin de öğretilmesi gerektiği üzerinde durulur.

Yazar, harflerin birleşme biçimlerinin, harfler öğretilirken gösterilmesinin yarar sağlamayacağını belirttikten sonra, söz konusu zorluğu ne şekilde ortadan kaldırdığını şöyle ifade eder:

“(ع غ ج ح چ خ) harflerini tahtaya yazdım. Birkaç talebeyi kaldırıp ne olduğunu sordum. Harfleri birer birer gösterip isimlerini söylediler. Sonra bu harflerin aşağıdaki münhanî çizgileri sildim ve dedim ki bu çizgiler kolaylık olsun diye her zaman yazılmaz. Binaenaleyh şu (ع غ ج ح چ خ) şekilleri husule geldi. Dikkat ettim talebe bunda hiçbir fevkaladelik ve müşkülât görmedi.”

Daha sonra diğer harfleri de aynı şekilde öğrettiğini, özellikle be, te, se gibi harflerin sonlarındaki yerlerini sildiğini söyler. Dişli olan harflerin de alt taraflarını sildiğini vurgular. Harflerin yazılışları bittikten sonra, bunların öğretiminde yazar, elif harfiyle diğerlerini birleştirdiğini dile getirmektedir. Burada be ile elifi birleştiren (ba) hecesini elde ettiğini; iki (ba) hecesinin bir araya gelince ne okunduğunu öğrencilere sorduğunu, onlar bilemeyince kendisinin okuduğunu ve bunun (baba) demek olduğunu söyleyince; bütün öğrencilerin sevindiğini söylemektedir. Bu yolla birkaç sözcüğün öğretildiğini belirtir. Yazar, eser içinde bütün sözcüklerin Türkçe ya da Türkçeleşmiş sözcüklerden seçildiğini bildirir. Elifbayı sadece Müslümanların değil; aynı zamanda gayr-i Müslim vatandaşların da okuduğunu bu yüzden elifba kitaplarında ayetlerin olmaması gerektiğini dile getirir.

Harflerin puntolarını önce büyük; sonra normal hâliyle kaleme alıp büyük puntolar kullanarak öğretilmek istenen ögenin görünür olmasını sağlayan ve bu özelliği eserinde uygulayan yazar, eserin genelinde, öğretmek istediği ögeyi büyük puntolarla kaleme almıştır (Bakınız **Ek-1**).

Harfler verildikten sonra birinci dersten itibaren okuma ve yazmanın birlikte yürütülmesi gerektiği üzerine uyarılar vardır. Yazar, sözcükleri cümle içinde öğretir. Sözcük ve cümle öğretimi birlikte yürütülür. İkinci dersten itibaren basit cümle kuran yazar, hedef kitlenin özelliğini göz önünde tutar: “*At al. Baca aç. Yaka aç. Makara al. Baba bana araba al. Ana bana mama al.*” gibi.

Osman Nuri, cıraqlar için kaleme aldığı eserinde önce sözcükleri öğretir, sonra bu sözcükleri cümle içinde kullanır. Sözcüklerin içindeki harflerin farklı telaffuzları da bu yöntemi belirleyen etkenlerdendir: Örneğin “*kepek, keman, köy, küçük, köpük, kenar, kitap kebab*” sözcükleri için cümleler: “*Kepek ata yarar. Keman bir çalgı adıdır. Şurası küçük bir köydür. Su kenarı pek hoştur. Kitap faydalıdır. Kebab etten yapılır.*” “*Görmek, gülmek, güzel, gün, gürültü, gön, güneş*” sözcükleri için cümleler: “*güzel yürü. Gürültü etme. Güneş doğarsa hava sıcak olur. Çok gülmek iyi değildir.*” Bu örneklerde kef harfinin sözcüklerdeki farklı telaffuzu hedef kitleye öğretilmektedir.

Sonuç

Cemiyeti-i Tedrisiye-i İslamiyenin okullarında halka okuma yazma öğretmenler kendine özgü bir okuma yazma yöntemi geliştirmiştir. Geliştirilen bu yöntem, kendi devirlerindeki örgün eğitim kurumlarında izlenen yöntemlerin çok ilerisindedir. Hatta Cemiyetin Aksaray şubesinin adı halk arasında “Elifbeci Cevdet Efendi Mektebi” diye tanınmıştır.

Cemiyetin okullarında okuma yazma öğretim yöntemi hedef kitleye görelilik ilkesine bağlı gerçekleştirilmiştir. Çeşitli esnaf ve zanaatkâr yanında çalışan çırakların günlük yaşamda sıkça kullandıkları sözcüklerden hareketle özlü sözlerle pekiştirilen bir okuma yazma yöntemi yeğlenmiştir.

Çalışmada sadece Cemiyetin okullarında okutulan eserler çözümlenmemiş Cemiyet bünyesinde gece dersleri veren ve bu ders notlarını ders kitabı haline dönüştüren öğretmenlerin de eserleri çözümlenmiştir. Mehmet İzzet’in *Yeni Kıraatten Elifba* ve Osman Nuri’nin *Kolay Elifbası*’nda kendi döneminde rastlanmayan bir özellikle okuma yazma öğretimine başlamadan önce çizgi çalışmaları yaptırılır.

Tanzimat’tan sonra, özellikle örgün eğitim kurumlarına devam edemeyen halka okuma yazma öğretiminde ilk önemli kurum olan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye’nin ve bu kurum üyelerinin yayımladığı eserlerin, Türkçe okuma yazma öğretiminin tarihsel gelişimi, Türk eğitim tarihi ve halk eğitimi açısından işlevi büyük olmuştur. Bu işlevin bir yansıması olarak halktan ve esnaftan çok büyük destek gören bu cemiyet, Darüşşafaka adıyla Türkiye’nin en gözde okulu olarak varlığını sürdürmektedir.

Kaynakça

- Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye. (1283/1867). *Elifba Risalesi*. İstanbul: Tasvir-i Efkâr Gazetehanesi.
- Darüşşafakalılar Cemiyeti. (1948). *Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Okulu*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Ergin, O N. (1942). *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Ergin, O N. (1910). *Kolay Elifba*. İstanbul: Arşak Gorayan Matbaası.
- Mehmet İzzet. (1328/1912). *Yeni Kıraatten Elifba*. İstanbul: Kanaat Kitabhanesi.
- Köymen, N. (Tarihsiz). *Büyük Aydınlığa Doğru*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Nafi Atuf (Kansu). (1930). *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Oğuzkan, F. (Haziran 1961). Memleketimizde Halk Eğitimi. *Gazi Eğitim Enstitüsü Araştırma ve İncelemeler*. (I), 45-55.
- Öztürk, N. (2001). Aydınlanma Hareketi ve Yeni Türk Edebiyatı. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 45-58.

Ek-1: Osman Nuri, *Kolay Elifba*, 1910: 12